

Melikü'ş-Şuarâ Bahâr ve Osmanlı Meşrutiyeti Hakkındaki Bir Şiiri

Malekoshoaara Bahar and His Poem About Ottoman Constitutionalism

Güller NUHOĞLU¹

ÖZ

20. yy İran edebiyat, ilim, siyaset ve basın hayatının en önemli şahsiyetlerinden olan Melikü'ş-şuarâ Bahâr, İran'ın siyasi ve sosyal açıdan en karışık dönemlerinden birinde yaşadı. Dünya siyasi tarihinin dengelerini değiştiren olaylar, İran'ı da etkilediğinden bu değişikliklere kayıtsız kalmayan şair, güncel meseleleri şiirlerine aksettirdi ve bu bağlamda 24 Temmuz 1908'de Osmanlı devletinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesi, akabinde 31 Mart vakası üzerine II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve V. Mehmet Reşat'ın tahta geçmesinden duyduğu memnuniyeti, yazdığı 'Ehlen ve Sehlen/Hoşgeldin' başlıklı müstezad tarzındaki şiiriyle dile getirdi. Bu şiir İranlı bir aydının Osmanlıdaki değişiklikleri takip etmesi ve beklentilerini ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.

Anahtar kelimeler: Melikü'ş-şuarâ Bahâr, Osmanlı Devleti, Meşrutiyet, Şiir, II. Abdülhamit, V. Mehmet

ABSTRACT

Malekoshoaarâ Bahar, who was one of the most important figures of Iran's literature, science, politics and media life in the 20th century, lived in one of the most politically and socially complicated periods of Iran. The events which shaped the political life of the world, also effected Iran. The poet did not ignore these events and daily matters and he reflected them in his poems. In this context, he was very happy because Sultan Abdulhamid II was dethroned due to the "31 March incident" which was a result of the declaration of the constitutional monarchy on 24 July 1908, and Sultan Mehmed Reşad V. replaced him. Bahar expressed his pleasure in the poem, "Ehlen ve Sehlen/Welcome" which was written in the *Müstezad* form. This poem is very interesting, because it was written by a Persian intellectual who followed the developments in the Ottoman Empire and expressed his expectations about it.

Keywords: Malekoshoaarâ Bahar, Constitutionalism, Poetry, Ottoman Empire, Abdulhamid II., Mehmed V.

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güller NUHOĞLU (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu
Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: nuhogluguller@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7431-8300

Başvuru/Submitted: 08.09.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.09.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.10.2019

Kabul/Accepted: 14.10.2019

Atf/Citation: Nuhoglu, Güller. "Melikü'ş-Şuarâ Bahâr ve Osmanlı Meşrutiyeti Hakkındaki Bir Şiiri." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 35 (2019), 23-41.
<https://doi.org/10.26650/jos.2019.009>

EXTENDED ABSTRACT

Malekoshoaarâ Bahar, who was one of the most important figures of Iran's literature, science, politics and media life in the 20th century, was born as a child of a poet father in Mashhad, 1886. He was educated by his father at first and after his death, his education was continued by famous writer Edib NiŖâbüri and other scholars. He completed his education in Medrese-i Nevvab. His talent for poetry since his childhood years, impelled him to be a poet. This success brought him the title "Malekoshoaarâ" which was given by Muzafferüddin Shah. Bahar, joined the constitutionalism movement. When the Democratical Party was founded, he published its publication organ "Nevbahar" in Mashhad. He was exiled countless times because of his anomalous articles. Bahar was elected as a parliament member several times. He formed a literary group named "Danishkede" and published the journal that has the same name. Bahar retired from his political career after The Pehlevi dynasty accede. While he was working as a scholar, he left some important works in the academic world. He died in Teheran in 1951.

The poet lived in politically and socially complicated periods of Iran. The events which shaped the political life of the world, also effected Iran. The poet did not ignore these political and daily matters. As a result, he reflected them in his poems. In this context, he was very happy because Sultan Abdulhamid II was decrowned due to the "31 March incident" which was a result of the declaration of the constitutional monarchy on 24 July 1908, and Sultan Mehmed ReŖad V replaced him. He expressed his pleasure in his poem "Ehlen ve Sehlen/ Welcome" which was written in the *Müstezad* form. This poem is very interesting, because it was written by a Persian intellectual who followed the developments in the Ottoman Empire and expressed his expectations about it.

Giriş

Dünya tarihinin değişmesinde önemli bir dönüm noktası olan 1789 Fransız İhtilâli'nin aşladığı milliyetçilik akımları, eşitlik, hak ve özgürlükler gibi değerler sebebiyle çok uluslu imparatorluklar yıkılmış böylece feodal sistem ve totaliter rejimlerin yerine insan haklarına dayalı parlamenter sistemlerin yaygınlık kazanmasının yolu açılarak tüm dünyada meşrutiyet ve cumhuriyet fikirleri güçlenmiştir.¹ Bu tarihten itibaren bütün dünyada olduğu gibi gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse İran'da Batılılaşma hareketleri hız kazanmış ve her iki devlette de meşrutî idare sistemine geçiş süreci başlamıştır. Ne var ki her iki devlet de Batılılaşma sürecine hemen hemen aynı tarihte başlamalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin gerek coğrafi konumu gerekse barındırdığı unsurlar sebebiyle meşrutî idareye İran'dan yaklaşık olarak 30 yıl önce geçmiş olması İran'ın bu yoldaki dikkatini Osmanlı üzerine çekmiş ve Dersaadet'te gerçekleşen her hareket İran tarafından dikkat ve umutla izlenmiştir.

Esasında İran-Avrupa ilişkilerinin XVIII. yy.'dan itibaren başlamasına rağmen İran, Avrupa'daki siyasî ve ekonomik değişmelerden uzun süre etkilenmemiştir.² XIX. yy.'ın ilk çeyreğinden itibaren özellikle Feth Ali Şah Kaçar ile başlayan ve Nasirüddin Şah ile devam eden süreçte İran'ın Avrupa ile ilişkileri artmış ve ülke hızla Batılılaşma sürecine girmiştir. Matbaanın yaygın olarak faaliyete geçmesi, gazetelerin çıkarılması, ordu ve devlet dairelerinde batılı usule uygun ıslahatlar yapılması, Darü'l-fünûn'un açılması ve Avrupa'ya tahsil için öğrenci gönderilmesi gibi yenilikçi hareketler³ –ki bu hareketlerde Osmanlı'daki yenilikçi hareketlerin rolü inkâr edilemez⁴ yavaş yavaş halka da yayıldı.

Ne var ki bu Batılılaşma hareketlerine rağmen bir yandan ülkenin İngiliz ve Ruslar tarafından siyasî kısıpaca alınmış olması, bir taraftan da sosyal çöküntü içinde olan ülkenin problemlerine basiretsiz ve sosyal sorumluluk bilincinden uzak olan yöneticilerin kayıtsız kalması, ülke çapında beklenen refahı sağlamadı. Bu ortamda kendi ülkelerinde hareket kabiliyeti bulamayan bir kısım aydın, başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde faaliyetlerini sürdürmeye başladılar. Özellikle İstanbul'da çıkardıkları *Ahter*, *Şems*, *Pars* gibi gazetelerdeki yazılarıyla dünyadaki değişimlerden halklarını haberdar etmeye çalıştılar. Bu kişilerin başında Talibof, Mîrzâ Habîb- i İsfahanî, Hacı Zeynü'l- Abidîn-i

1 Ali Fuat Örenç, *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)- Giriş*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları,2013, s.1-2.

2 Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları,1999, s.45.

3 a.g.e., s.19.

4 a.g.e., s.45-49.

Merâgî, Mîrzâ Melkom Han, Cemaleddîn-i Afganî, Mîrzâ Aka Han-i Kirmanî, Şeyh Ahmed-i Rûhî gibi aydınlar vardı.⁵

Bu aydınların yazılarından beslenen meşrutiyet devri şairleri şiiri, düşüncelerinin ifadesi için araç olarak gördüklerinden klasik mazmunları değiştirdiler, sosyal ve siyasî içerikli şiirler kaleme alarak meşrutiyet yönünde halkı gayretlendirdiler. Şunu söylemek gerekir ki XIX. yy.'a kadar Fars Şiiri'ni takip eden Türk Şiiri, bu asırdan sonra şekil ve içerikte yenileşmeye gidince durum tersine dönmüş ve Fars Şiiri Türk Şiiri'ni örnek alır olmuştur.

Bu devir şairleri sadece Türk şiirini örnek almakla kalmamış, Edîbü'l- memâlik, Mîrzâde-i Işkî, Ârif- i Kazvînî, Mîrzâ Mahmud Ganizâde, Ebü'l- Kasım-ı Lâhûtî gibi bir kısım şair XX. yy.'ın başlarından itibaren ülkenin içinde bulunduğu baskı ortamı sebebiyle İranlı milliyetçilerin merkezi haline gelen İstanbul'a gelmiş, bazıları Osmanlı hariciyesi ve okullarında görev yapmış ve siyasî faaliyetlerine buradan devam etmişlerdir. İstanbul'a gelmeyen Melikü's- şuarâ Bahâr gibi bir kısım şair de İstanbul'da İranlılar tarafından oluşturulan *Encümen-i saadet*⁶ ile bağlantı halinde olarak İran dışındaki gelişmeleri takip etme yolunu seçmiştir. Onların bu gayretleri sonucunda Muzafferüddîn Şah Haziran 1906'da meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.⁷ Meşrutiyet Fermanı'nın ilânıyla Osmanlı ülkesine sığınan aydınlar ülkelerine geri döndü. Ekim 1906'da ilk meclis açıldı. Yeni anayasa hazırlandı, yeni kanunlar çıkarıldı. Bu kanunlar hazırlanırken başka kanunlarla birlikte 1876 Osmanlı Kanun-i Esasî'si de esas alındı.⁸ Bütün bu gelişmeler parlamenter sisteme geçme sürecinde İran'ın Osmanlıdan ne kadar etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Melikü's-şuarâ Bahâr, Hayatı ve Eserleri

20. yy. İran edebiyat, ilim, siyaset ve basın hayatının en önemli şahsiyetlerinden olan Mîrzâ Muhammed Takî Melikü's-şuarâ Bahâr, şair bir babanın⁹ çocuğu olarak 1886'da Meşhed'de dünyaya geldi. İlk tahsilini babasından, onun ölümünden sonra da ünlü edip

5 Kanar, *a.g.e.*, s.86-108.

6 Encümen-i saadet için bkz: Yahyâ Devletâbâdî, *Târih-i Mu'âsir Ya Hayât-ı Yahyâ*, Tahran, İntişârât-ı Attâr, 1362 hş., III, 27.

7 Kanar, *a.g.e.*, s.27.

8 Ferîdûn Âdemiyet, *Fikr-i Demokrasî-yi İçtimâ'î der Nehzet-i Meşrûtiyet-i İrân*, Tahran, İntişârât-ı Peyam, 1975, I, 12-13; Ferîdûn Âdemiyet, *Fikr-i Âzâdî ve Mukaddeme-i Nehzet-i Meşrûtiyet*, Tahran, İntişârât-ı Sohen, 1340, s.185.

9 Bahâr'ın babası, asrının Horasan fuzelasından olan Melikü's-şuarâ lâkaplı, Sabûrî mahlâslı Muhammed Kâzım -ı Kâşânî'dir.

ve şair Edîb- i Nişâbü'rî ve çağının diğer âlimlerinden aldı. Tahsilini Medrese-i Nevvâb'da tamamladı. Küçük yaşlarından itibaren şiire olan yeteneği babasının bütün karşı koymalarına rağmen onu şairliğe yöneltti. Bu hususta gösterdiği başarı onun Muzafferrüddîn Şah'tan Melikü'ş-şuarâ ünvanını almasını sağladı.¹⁰

Bahâr, meşrutiyet hareketlerine katıldı. İlk edebî ve siyasi yazılarını imzasız olarak *Horâsân* gazetesinde yayımladı. 1908-1909 yılları arasında gazetenin neşrini üstlendi.¹¹ 1910'da İran'da Demokrat Parti kurulunca, partinin yayın organı olan *Nevbahâr*'ı Meşhed'de neşretti. Partinin siyasi görüşlerini yansıtmaya sebebiyle gazete kapatılınca *Taze Bahâr* ismiyle yeniden yayımlandı. 1912'de meclisin kapatılmasıyla gazete tekrar kapatıldı, Bahâr da aykırı makaleleri nedeniyle Tahran'a sürüldü.¹²

Bir kaç kez milletvekili seçildi. 1917'den itibaren üç yıl boyunca yarı resmi *Îrân* gazetesinin müdürlüğünü yaptı. 1918 yılında bazı ünlü edebiyatçılar ile *Dânişkede* adlı edebi bir topluluk kurdu. Aynı isimli dergiyi çıkardı¹³. Pehlevî Hanedanı'nın yönetime gelmesiyle yeni hapis ve sürgünler yaşadıkdan sonra siyasi faaliyetlerden çekildi¹⁴. 1928'de Tahran Dârü'l-muallimîn'de dersler vermeğe başladı. Bazı kışkırtmalarla hapis ve sürgünleri tekrarlandı. 1934'de yeniden derslerine döndü ve bu dönemde önemli ilmi çalışmalara imza attı. 1937'den sonra Dânişserâ-yi âli ve Edebiyat Fakültesinde dersler verdi. Ömrünün sonuna kadar bu derslere devam etti.¹⁵ Aynı dönemde *Dîvân*'ını yayımlatma teşebbüsü kendisi için yeni bir hapis ve sürgün sebebi oldu. Şah'a hitaben yazdığı bir şiir üzerine Şah tarafından Tahran'a çağrıldı. Yönetime yakın durmağa çalıştı ve edebî faaliyetlere yoğunlaştı.¹⁶

10 Melikü'ş-şuarâ Bahâr, *Dîvân-ı Eş'âr*, Tahran, 1388 hş., Mukaddime, s.5; Hasân Ali Muhammedî, *Ez Bahâr Tâ Şehriyâr*, Tahran, 1375 hş., I, 116; Yahyâ Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, Tahran, Sehâmi, II, 123-124; Yahyâ Âryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, Tahran, Şirket-i Sehâmi, 1376 hş., III, 473; Muhammed Ca'fer Yahakkî, *Çun Sebû-yi Teşne - Edebiyyât- i Mu'âsir- i Fârsî*, Tahran, 1379 hş., s.31; Seyyid Muhammed Bâkır Burkaî, *Sohenverân- i Nâmî- yi Mu'âsir*, Tahran, 1373 hş., I, 585; Muhammed İshâk, *Sohenverân- i Nâmî- yi Îrân Der Târih- i Mu'âsir*, Tahran, 1363 hş., I, 439; Abdulluseyn Zerrînküb, *Ez Guzeşte- i Edebî- yi Îrân*, Tahran, 1375 hş., s. 506-507; Hasan Hatîbî, "Bahâr Muhammed Takî" *Dânişnâme- i Cihân- i İslâm*, B/IV, 698; Mehmet Kanar, a.g.e., s.233- 234; Mehmet Kanar, "Bahâr" *DİA*, IV, 469; Nimet Yıldırım, "Özgürlük Şairi Melikuşşuara Bahâr" *Doğu Araştırmaları*, sayı: 8, 2011/2, İstanbul, 2011, s. 94.

11 Bahâr, s.6; *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, II, 123-125; *Ez Bahâr Tâ Şehriyâr*, I, 117; Yahakkî, a.g.e., s. 31; Hatîbî, a.g.m., B/IV, 698; Yıldırım, a.g.m., s.95.

12 Bahâr, s. 6-8; Burkaî, a.g.e., I, 585; İshâk, a.g.e., I, 440; Hatîbî, a.g.m., B/IV, 698; *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, II, 124-125; Yahakkî, a.g.e., s.31; Kanar, a.g.e., s.233-234; Yıldırım, a.g.m., s.95.

13 Bahâr, s.8; Burkaî, a.g.e., I, 585; *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, II, 332-333; *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, III, 473-474; Yahakkî, a.g.e., s.31; Hatîbî, a.g.m., B/IV, 699; Yıldırım, a.g.m., s.96.

14 Bahâr, s. 8-9; *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, III, 474; Kanar, a.g.m., s.470; Yıldırım, a.g.m., s.97.

15 Bahâr, s.9; *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, III, 475; Hatîbî, a.g.m., B/IV, 700; Yıldırım, a.g.m., s.97.

16 Bahâr, s.9, 536; *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, III, 475-476; Yıldırım, a.g.m. s.98.

1941’de Rızâ Ŗah’ın tahtı terk etmesiyle yeniden siyasî ve sosyal faaliyetlere baŖladı. *Nevbahâr*’ı yeniden yayınladı.¹⁷ 1945’de Kıvâmü’s-saltana hükümetinde kısa süreyle kültür bakanlığı görevini üstlendi. 1947’de yeniden Tahran milletvekili seçildi. Aynı yıl Demokrat Parti genel başkanı oldu. Ancak hastalığı sebebiyle bu görevden ayrıldı, tedavi için Avrupa’ya gitti. 1951’de Tahran’da öldü.¹⁸

MeŖrutiyet dönemi Fars Ŗiirinin en büyük Ŗairi olarak kabul edilen Bahâr başta Nâsır-ı Husrov olmak üzere klasik dönem Horasan Ŗairlerinden etkilendi ve bu etkiyle eski Ŗiirin Ŗekil, kelime, deyim ve mazmunlarını kullanmaya özen gösterdi. Bununla birlikte Ŗiir sahasında meydana gelen yeniliklere de yabancı kalmayarak konularını güncelleŖtirdi ve vatan, millet, hürriyet, meŖrutiyet gibi konuları ön plana çıkardı. Böylece eski ve yeniye harmanlayarak “*bâzgeŖt-i edebî*” akımının en önemli Ŗairlerinden biri olma vasfını kazandı.¹⁹ Bahâr Ŗair ve edipliği yanında yaptığı tercümeler, metin tashihleri ve kaleme aldığı makaleleri ile de önemli bir ilim adamıdır. *SebkŖinâsî, Târîh- Tatavvur Der Ŗi’r- i Fârsî, Ŗi’r Der Îrân, Târîh-i Muhtasar-i Ahzâb-i Sîyâsî, Târîh-i Sîstân, Mücme-lü’t- tevârîh ve ’l- kîsâs, Târîh-i Bel’âmî* eserlerinden sadece bir kaçındır.²⁰

Ŗair, edib, ilim adamı, siyasetçi, gazeteci gibi çok yönlü ve gerçek bir entelektüel olan Bahâr, çağının dünya ve ülke problemlerine ilgi duymuş ve problemlerin çözümü uğrunda ileri sürdüğü fikirlere ağır bedeller ödemekten bile çekinmemiŖtir. Yaşadığı devir I. Cihan Harbi ve Rusya’daki BolŖevik İhtilâli gibi olaylar sebebiyle hem Dünya hem de İran tarihi açısından siyasî çalkantılarla dolu bir devirdir. İran’ın bir taraftan Batılı büyük devletlerin siyasî arenası haline geliŖi, diğerk taraftan içteki iktidar zafiyeti ve despotizminden dolayı toplumun ahlâkî ve sosyal açıdan çöküntüye düşmesi Ŗairi derinden etkiler. Ülkenin İslâm öncesi parlak günlerine dönmesini arzulayan Ŗair problemlerin tespiti ve onların çözümü için kafa yorar ve çareler üretmeğe çalıŖır. Ülkesinin içinde bulunduğuk karanlık durumdan çıkışı için çare olarak parlamenter sistemi görür. Yukarıda da işaret edildiği gibi İran’dan önce bu süreci başlatmış olan Osmanlı’daki siyasî ve sosyal geliŖmeleri yakından takip eder. Bu bağlamda 24 Temmuz 1908’de Osmanlı Devleti’nde II. MeŖrutiyetin ilân edilmesi, 31 Mart vakası, akabinde II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ve V. Mehmet ReŖat’ın tahta geçmesi üzerine “*Ehlen ve Seh-len/ HoŖ geldin*” başlıklı müstezat tarzındaki uzun Ŗiirini kaleme alır.

17 Bahâr, s. 9; Yıldırım, a.g.m.,s. 98-99.

18 Bahâr, s.9-10; *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, III, 477; Hatîbî, a.g.m., B/IV,700; Yıldırım, a.g.m. s.99.

19 Yahakkî, a.g.e.,s. 34; *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, II, 129-130; Kanar, a.g.e.,s.234-236; Kanar, a.g.m.,IV, 470.

20 A.y.

“Ehlen ve Sehlen/ Hoş geldin”²¹

Şair şiirine II. Abdülhamit devrinin istibdat ortamını, siyahlığından dolayı sevgilinin zülfüne; Onun hal’edilmesinden sonra Sultan Reşat’ın tahta çıkışıyla, meşrutî idarenin sağlayacağı hürriyet ortamı beklentilerini, Sultan’ın bir bahar ayında tahta çıkmasına²² da işaretle sevgilinin siyah zülfünden haber getiren bahar rüzgârına; hürriyet olgusunu da Tatar kervanının taşıdığı hoş kokulara teşbih ederek başlar.

ای قاصد زلف یار
ای کاروان تاتار

اهلا و سهلا ای نسیم بهار
از زلف یار آبی چه داری بیار

*Hoş geldin ey bahar rüzgârı! Ey yarin zülfünün haberdarı!
Yarin zülfünden geliyor sun, nelerin var? Getir ey Tatar kervanı!*

Ancak onun, meşrutî idarenin uygulanacağı hususunda şüphe ve tereddütleri vardır. Çünkü meşrutiyetin ilânının bu yönetim sisteminin uygulanması anlamına gelmediği görülmüştür. Nitekim II. Abdülhamit 1876’da meşrutiyeti ilân etmiş ama akabinde meclisi süresiz tatil ederek despotik idareye geçmiştir;²³ 17Aralık 1908’de ikinci kez meşrutiyeti ilân etmek zorunda kalmış, ne yazık ki ilânla başlayan olumlu hava kısa sürede kaos ortamına dönüşmüştü.²⁴ Aynı şekilde İran’da Muzafferüddîn Şah da meşrutiyeti ilân etmiş, Muhammed Ali Mîrzâ zamanında meclis topa tutularak istibdat devri başlamıştı.²⁵ Bu olayların etkisiyle şair tereddütlerini şu ifadelerle dile getirir:

هست آن سیه زلف یار
از بار دل های زار

گویى هنوز ای نفخه مشگبار
آشفته و سرگشته و بی قرار

*Ey mis kokulu esinti! Sanki yarin o siyah zülfü henüz
Gönüllerin sıkıntısından perişan, dağılmış ve bi karar*

21 Bahâr, s.111-117.

22 Sultan V. Mehmet Reşat, II. Abdülhamit’in hal’edilişi üzerine 27 Nisan 1909’da tahta çıktı. (Enver Ziya Karal, “Mehmet V.”, *J.A.*, VII, 557.

23 Öreç, *a.g.e.*, s.155-188.

24 *a.g.e.*, s.201-206.

25 Kanar, *a.g.e.*, s.30.

نگشوده از پای او
رنج است کالای او
غافل ز غوغای او
ز اندوه هجران یار

گو هنوز آن بستگی‌های دل
و آن گنج ویرانست مأوای دل
دلبر ندارد هیچ پروای دل
دل نیز باشد خسته و داغدار

*Sanki henüz o gönül bağları, çözülmemiş onun ayağından
Sanki halâ gönül ülkesinin sermayesi eziyet, hazinesi virân
Sevgilinin hiç meyli yok gönle, gafil gönül kavgasından
Gönülse yorgun ve dağlanmış yârin hasretinin gamından*

Şair bu ümitsiz ve karamsar havadan çabucak çıkar ve korkularının yersiz olduğunu, işlerin düzen bulunduğunu ikrar eder.

نرد تخطی میاز
آن زلف دستان طراز
دستان دیگر بنواز
سامان پذیرفت کار

نی نی خطا گفتمی چنین نیست راز
کز جور دل‌ها سرکشیده است باز
کوته شدش از جور دست دراز
کان سرکشی بگذشت و آن روزگار

*Hayır hayır, yanlış söyledin, durum böyle değil; “gönüllerin sıkıntısından
Süslü zülûf yine perişan” diye kimseyi yanıltma
Zalimin cevri bitti, başka hikâye anlat
Çünkü o serkeşlik geçti, işler düzen buldu şimdi*

Şiirin bundan sonraki kısmında beklentilerinin olumlu yönde tezahür ettiğine inanır. Hürriyet ortamının sağlandığını ve sevgilinin hasretinin son bulunduğunu ifade ettikten sonra Meşrutiyet sürecini, İranî ayları ve Firdevsî'nin Şehnâme'sindeki Efrasyâb, Tehemten, İsfendiyâr gibi karakterleri kullanarak teşbihî ifadelerle betimler.

معدوم شد نام هجر
شد جمله درکام هجر
برچیده شد دام هجر
بیرون شد ز انتظار

وصل آمد و بگذشت ایام هجر
زهري که پنهان بود در جام هجر
یکسر گذشت آغاز و انجام هجر
و آن عاشق غمدیده اشکبار

*Vuslat oldu, ayrılık günleri geçti, ayrılığın adı silindi
Ayrılık kadehinde gizli olan zehri bizzat ayrılık içti
Ayrılığın başı sonu birden geçti, tuzağı toplandı
Göz yaşı döken o gamlı aşık intizardan çıktı*

نالان شود جان ما
حال پریشان ما
اندرگلستان ما
با ناله زار زار

بگذشت آن کر دستبرد رقیب
گردد پریشانتر ز زلف حبیب
گل را نباشد ناز بر عندلیب
وز گل ندارد شکوه، نالان هزار

*O rakibin tasallutundan canımızın nalân olması geçti
Sevgilinin zülfünden daha perişan halimiz bitti
Gülün bülbüle nazı olmaz bizim gülistanımızda
Gülden şikâyeti yok, bülbül inlemede zarî zar nağmelerle*

آید به ملک چمن
با نیروی تهمتن
تازد به تل و دمن
با گرزۀ گاو سار

بگذشت آن کافراسیاب خزان
کاذر مهش آذر فروزد به جان
بگذشت آن کر جانب مهرگان
کاردیبهشت آید چو اسفندیار

*Geçti hazan Efrasyab'ının girmesi çemen mülküne
Zira âzer²⁶ canları tutuşturdu Tehemten gücüyle
Geçti onun mihrigan²⁷ tarafından saldırısı yamaç ve eteklere
Çünkü urdibeşiş²⁸ yetişti İsfendiyâr gibi öküz başlı gürzüyle*

Meşrutî idareye geçeceğini vadederek tahta çıkan II. Abdülhamit'in Aralık 1876'da meşrutiyeti ilân etmesini, akabinde 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın barış görüşmeleri esnasında mecliste yaşanan tartışmalar sebebiyle Şubat 1870'de meclisi süresiz tatil etmesini²⁹ milleti aldatma olarak değerlendiren ve bunun Hakk'a ve Kur'ân'a muhalefet olduğunu söyleyen şair, yeni Sultan'a olanlardan ders almasını, bu tür uygulamalardan sakınmasını, Hakk'ın ve halkın hizmetinde olmasını tavsiye eder.

26 İran takviminin dokuzuncu ayı (21kasım- 22Aralık); Ateş. Şair "âzer"kelimesini kullanarak hem II.Meclis'in 17 Aralık 1908'de açılışına yani zamana hem de olayın, hürriyet taraftarlarını gayretlendirdiğine işaret etmektedir.

27 İran takviminin yedinci ayı olan mihr ayının (23 Eylül- 22Ekim) 16.- 21.günlerinde kutlanılan bayram.

28 İran takvimine göre ikinci ay(21 Nisan- 21Mayıs).

29 Cevdet Küçük,"Abdülhamid II",*DİA*, I,218; Örenç, a.g.e., s.159-161.

عهدی به فال سعید
چپش از قریب و بعید
ترسم چو عبدالحمید
از نیروی نوبهار

با گلبنان باغ بر بست دی
کاندر چمن تازد دگر باره وی
گر بشکند عهد از ره جهل و غی
گردد اسیر پنجه اقتدار

*Dey³⁰ bahçedeki gül dalıyla uğurlu bir talihle anlaştı
Ki o, tekrar uzaktan yakından çemene asker sürecek
Asilik ve cehalet sebebiyle Abdülhamit gibi ahdini bozarsa
Korkarım ilkbaharın gücüyle iktidar pençesinin esiri olacak*

شاهان پیمان شکن
برملت خویشتن
بی حيله و مکر و فن
مکر و فن کردکار

خوش باشد ارزین شاه گیرند پند
سبالت نخایند از ره ریشخند
بندند بر ملت در چون و چند
کافزون تر است از حيله شهریار

*Hoş olur eğer bu şahtan öğüt alırsa ahidlerini bozan şahlar
Kendi milletlerine bir daha küçümsemeyle dudak bükmezler
Sorgu sual kapısını millete kapatanlar hile ve aldatmadan vazgeçerler
Çünkü daha fazladır hile ve düzeni Hakk'ın, şehriyârın hilesinden*

رو مکر و افسون مکن
حق را دگرگون مکن
چندین چه و چون مکن
تا داردت پایدار

والله خیرالماکرین گفت حق
از مکر، دم درکش چنین گفت حق
پیمان شکن را خصم دین گفت حق
پیمان قران را بدار استوار

*Vallahi hayrû 'l-mâkirin³¹ olan Hak dedi: sakın büyü ve hile yapma
Hileden vazgeç, Hak dedi: hakkı saptırma
Ahdini bozana din düşmanı dedi Hak; bu kadar "ne, niçin?" deme
Payidâr kalman için Kur'an'ın ahdini uygula*

Şiirinin bu kısmında Osmanlı milletine övgülerde bulunur. *İttihât ve Terakkî*'ye, *Otuzbir Mart Ayaklanması*'na, Selânikten gelerek ayaklanmayı bastıran *Hareket Ordusu*'na, *İttihât ve Terakkî*'ye karşı kurulan *Ahrâr Fırkası*'nın yaygın organı olan *İkdâm ga-*

30 İran takviminin onuncu ayı (21Aralık-21Ocak).

31 Tuzak kuranların en hayırlısı(*Kur'ân-ı kerîm*,III/54)

zetesine, kendisinin de irtibat halinde olduğu İranlı meşrutiyet taraftarlarınınca İstanbul'da faaliyet gösteren *Encümen- i Saadet'e* ve mensuplarının Sultan Reşat'ın tahta çıkması üzerine gösterdikleri sevince dair düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle dizelere döker:

پیوسته روی خدا	ای ملت عثمانی ای رویتان
همواره روی خدا	ای ملت عثمانی ای سویتان
پشت عدوی خدا	بشکسته از نیروی بازویتان
دل‌های امیدوار	وز پردلی تان گشته شادی گوار

Ey yüzü daima Hakk'a dönük Osmanlı milleti
Ey yönü sürekli Allah'a olan Osmanlı milleti
Sizin gücünüzle kırıldı Hak düşmanlarının gücü
Sizin cesaretinizle mutluluğu hazmetti ümitlilerin gönülleri

جیش سلانیکتان	شد مایه رادی و فرزانی
بربسته پلتیکتان	دست ستم از دشمن خانگی
از دور و نزدیکتان	راندند تحسین‌ها به مردانگی
آن جنبش و کارزار	واندر بطون دهر جست انتشار

Cömertliğin ve akıllılığın mayası "Selânîk ordunuz" oldu
Siyasetiniz iç düşmanın sitem elini bağladı
Uzağınızdan yakınızdaki mertliğinize övgüler yağdı
Zaman içinde o ayaklanma ve savaş dağıldı

از نعمت (اتحاد)	چتر (ترقی) تان براننده شد
از همت اتحاد	بنیاد (اقدام) عدو کنده شد
از خدمت اتحاد	ایرانیان را جان و دل زنده شد
در آن همایون دیار	زین رو نمودند از (سعادت) شعار

"Terakkî" çetriniz "ittihat" nimetinizden dolayı yükseldi
Düşmanın "İkdâm"ının temeli "ittihat" gayretiyle kazındı
İrânlıların canı, ruhu "ittihat" hizmetiyle canlandı
Bu yüzden bu kutlu diyarda onlar "Saadet"ten sevinç çığılığı attılar
(Saadet-i Encümen'i kurdular)

رحمت بر ایمانتان
فرخنده شد جانتان
بر جان سلطانتان
وین سایه کردگار

گشت از شما بنیاد ایمان متین
وز کارکرد جانفشانان دین
سلطان نو جستید صد آفرین
طوبی براین سلطان والاتبار

*İmânın temeli sizinle güçlendi, rahmet imânınıza
Din için can saçanların gayretiyle mutlu oldu canlarımız
Yeni sultan aradınız, yüzlerce aferin sultanınızın canına
Tuğba gölge yapsın bu asil Sultan'a ve Zillullâh³²'a*

Sultan Reşat'ı aşağıdaki ifadelerle över:

سلطان محمد رشاد
منظور جان عباد
پیرایه اتحاد
سرمایه افتخار

شاه رعیت پرور نامور
سلطان والا اختر دادگر
کردار او باشد در اول نظر
آثار او باشد در آخر شمار

*Halkı gözeten şanlı şah, Sultan Mehmet Reşat
Kulların canının görmek istediği, adil ve talihli sultan
İlk bakışta yaptığı iş ittihadı sağlamak
Son olarak onun eserleri iftihar sermayesi olacak*

پیوسته جوید درش
شخص خرد پرورش
ذات همایون فرش
آن خاطر بردبار

سلطان محمدخان خامس که بخت
در باغ اسلامی تناور درخت
زیبنده خرگاه و دیهیم و تخت
شایسته تحمید یزدان یار

*Bahtın sürekli kapısını aradığı Sultan V. Mehmet Han
İslam'ın bağındaki sağlam ağaç
Otağa, tahta, taca yakışan hümayun güçlü zât
Hakk'ın övgüsüne lâyık o sabırlı zât*

32 Zillullâh: Allah'ın gölgesi. (Yer yüzünde Allah'ın adına hüküm süren sultan kasedilmektedir. J.H. Kramers, "Sultan", İ.A., II/25, 26.

از جبهه پاک او	شاهی که خیزد نور شهزادگی
از چرخ ادراک او	ماهی که تابد مهر آزدگی
طبع طربناک او	مایل به درویشی و افتادگی
زینگونه بوده است کار	آری بزرگان را به هر روزگار

*Şehzadelik nuru pak alnından yükselen şah
Hürriyet güneşi idrak feleğinden parlayan ay
Neşeli tabiatlı ama dervişlik ve fakra meyilli
Evet her devirde böyle olmuştur büyüklerin hali*

از چون تو زیبا مژ	ای دوحه سلجوقیان بی گزند
از چون تو والا پسر	وی نام عثمان خان غازی بلند
سنجر شه نامور	ای از تو در خلد برین شادمند
از طغرل نامدار	وی از تو در باغ جنان شادخوار

*Adil Selçuklu çınarı senin gibi güzel bir meyve ile aynı köktendir
Senin gibi yüce evlât sebebiyle yücedir Gazi Osman Han 'ın adı
Huld-i Berrîn 'de mutludur Şah Sencer senden dolayı
Şanlı Ertuğrul senin sayende mutludur Bağ-ı Cennet 'te*

II. Abdülhamit'in yönetim tarzına eleştirilerde bulunarak aynı hatalara düşmemesi için yeni Sultan'a uyarılarda bulunur ve nasihatler eder. Millete hizmet etmesini, İslâm'ı yüceltmesini, Nâdir Şah zamanında Osmanlı- İran arasında yapılan dostluk antlaşmasının³³ yenilenmesini, ve bu ittifaktan beklentilerini dile getirir.

اندر حقوق خودی	دانی که یکسانند نوع بشر
باشد ز نابخردی	غصب حقوق خلق درهرنظر
در مذهب ایزدی	عدل و مساواتست نعم السیر
در کیش پروردگار	جور و استبداد است بئس الشعار

*Bilirsin ki beşer cinsi benlik hukukunda aynıdır
Halkın hukukunu gasp, her nazarda ahlâksızlıktandır
Adalet, eşitlik, hak yolunda ne güzel harekettir
Allah 'ın dininde eziyet ve istibdat ne kötü adettir*

33 Nâdir Şah zamanındaki Osmanlı-İran ilişkileri için bkz: Azmi Özcan "Nâdir Şah" *DİA*, XXXII,276-277.

جز بند و مسمار جهل
این است آثار جهل
وای آنکه شد یار جهل
شاد آنکه با علم یار

عبدالحمید از جهل مبرم چه دید
وز جور و استبداد جز غم چه دید
جاهل به جز محنت ز عالم چه دید
زین رو نباید علم کرد اختیار

*Abdülhamit zorba cehaletinden, ne gördü başka cehaletin bağ ve çivisinden
İstibdat ve eziyetle gamdan başka ne gördü, bunlar cehaletten
Vay o kimseye ki yâridir cehaletin, mihnetten başka ne gördü âlemden
İlimle yâr olan mutlu, ilmi seçmek gerek bu yüzden*

یزدان بود یار تو
خود گرم بازار تو
نیکو بود کار تو
خرم زی ای شهریار

شاهد شدی از جان و دل یار علم
گرم است در ملک تو بازار علم
چون کرده‌ای با نیکوئی کار علم
کار تو از علم تو گیرد قرار

*Ey şah, can u gönülden ilmin yâri oldun Allah yâridir
Senin pazarın işlek, ilim pazarı ülkende hareketlidir
İlim işini iyilikle yaptığından işin iyidir
İşin ilminle karar bulacak ey şehriyâr mutlu yaşa!*

آن هم چنین ملتی
آن هم چنین دولتی
شاهها کنون همتمی
زان همت شاهوار

شاهها زمان خدمت ملت است
کز جان و دل فرمانبر دولتست
باری اوان جنبش و همت است
تا خود شود بنیاد دین پایدار

*Ey şah! millete hizmet zamanıdır, hem de böyle bir millete
Can u gönülden devletine bağlıdır, hem de böyle bir devlete
Kısaca çalışma ve gayret zamanıdır, Ey şah gayret sensin şimdi
O şahlara layık gayretinden dolayı dinin temeli, sen oldukça ebedî*

شاهها به راه راستی زن قدم
 دامان دل را پاک دار از ستم
 تا دین شود رو سفید
 تا خصم گردد پلید
 تا جان خلق ای فیض مطلق بدم
 بر کِشت ملک ای ابر رحمت ببار

*Ey şah! doğruluk yoluna adım at da dinin yüzü ak olsun
 Gönül eteğini sitemden temizle ki düşman zillete düşsün
 Ey mutlak feyiz halkın ruhuna üfle de bilgi ortaya çıksın
 Ey rahmet yüklü bulut mülkün tarlasına yağ ki meyve versin*

شاهها در علم و خرد بازکن
 اسلام را شاهها سرافرازکن
 از دولت خویشتن
 با ملت خویشتن
 ای شاه دشمن شکار
 تا دین شود زین اتحاد آشکار

*Ey şah ilim ve akıl kapısını aç kendi devletine
 İslâm'ı ser-efrâz kıl kendi haşmetinle
 İranlıları dost et kendi milletinle
 Ey düşman avlayan şah! Din aşikar olacak bu birlikle*

نادر شه آن شاهنشاه هوشمند
 ز آن رو که خود می‌دید بی چون و چند
 شد یار این اتحاد
 آثار این اتحاد
 گفتار این اتحاد
 رفت از جهان خوار و زار
 لیکن ندادش آسمان زبنهار

*Nâdir Şah, o akıllı şehinşah bu birlikteliğe destek verdi
 Çünkü tereddütsüz ittihadın faydalarını idrak ediyordu
 İran mülkünde onun ahdiyle yükseldi bu ittihat sözü
 Ne yazık ki felek aman vermedi, hâr u zâr dünyadan göçtü*

او رفت و واماندند ایرانیان
وز رفتن او نیز رفت از میان
واکنون فرو بستند ملت میان
خوش باشد ار سلطان گیهان مدار
چون گله در دست گرگ
این اتحاد بزرگ
در این خیال ستیغ
گردد به این قوم یار

*O gitti, İranlılar kurt elindeki sürü gibi aciz kaldı
Onun göçmesiyle de bu büyük ittihat ortadan kalktı
Şimdi millet amâde bu yüce hayale
Dünya sultanı hoş olur dost olursa bu kavimle*

تا این دو ملت بار دیگر شوند
بر دشمنان دین مظفر شوند
زان کج نهادی‌ها مکدر شوند
گردد اساس راستی برقرار
همدست و همداستان
بر سیرت باستان
این فرقه راستان
یکرنگی آید به کار

*Bu iki millet yeniden olursa birbirine dost ve yâr
Eski siretleri üzere düşmana muzaffer olurlar
Bu doğruların fırkası kötülerini üzer
Doğruluğun temeli karar üzere olur, işler bulur düzen*

Şair, Rus ve İngilizlerin işgali sebebiyle İran'ın içinde bulunduğu ağır durumu da ortaya koyar, dahilî düşmanların varlığına işaret eder, kurtuluş için Osmanlı Sultanı'ndan medet umar. Ancak asla ümitsiz değildir.

شاهها ببین از راه مردانگی
وز ترکناز دشمن خانگی
بیگانگان کردند دیوانگی
شاید ز فر خسرو بختیار
بر ما که رسوا شدیم
مطموع اعدا شدیم
چندانکه بی‌پا شدیم
ما را شود بخت یار

*Ey Şah! Bize mertlik yoluyla bak ki rüsva olduk
Evin düşmanının saldırısından düşmanın tamahtı olduk
Yabancılar delilik ettiler, aslımızdan koştukça
Belki bahtiyar hükümdarın gücüyle yar olur baht bize*

اجحاف و کین و ستیز
زان فرقه بی تمیز
چون خانم بی جهیز
تا گیردش درکنار

برما ز روس و انگلیس است بیش
بر ما رسد دوصدگونه نیش
شد مملکت بی خاتمان و پریش
هرکس چو داماد آید از هرکنار

*Rus'un, İngiliz'in zulmü, kini, zilleti çoktur üzerimizde
Her dem yüzlerce yara ulaşır o kötü topluluklardan bize
Memleket hânümânsız ve perişan, çeyizsiz gelin gibi
Herkes her yandan geliyor onu kucaklayacak damat sanki*

کش برگرفتن توان
چندان که خفتن توان
کش پاک رفتن توان
گر هستشان هوش یار

غافل که اسلام این قدر پست نیست
وریشه از شیران تهی هست، نیست
این خانه باری خانه مست نیست
بیرون شوند از خانه هوشیار

*Gafil ki İslâm ele geçirilecek kadar zayıf değil
Orman aslanlardan boş ise de uyunacak yer değil
Bu temiz girilecek ev sarhoşlara mekan değil
Eğer akılları varsa çıkarlar, akıllının evinden*

اسلام را زیور است
استاد دانشور است
گفتار من درخور است
گفتار نغز بهار

چون خاطر فردوس پیمای تو
وندرکلام پارسی رای تو
اندر مدیح ذات والای تو
والا شود آری از این رهگذار

*Madem ki senin cennetlik gönlün İslâm için süsdür
Senin fikirlerin Farsçada, bilgili üstaddır
Senin yüce zatını övmek için benim sözüm lâyıktır
Öyleyse yüce olur bu hususta Bahâr'ın sözleri*

Bahâr şiirini Sultan'a dua ile tamamlar.

بخت تو فرخنده باد
ملک تو پاینده باد
جان و تنت زنده باد
لطف خداوندگار

تا مرد را از بخت، فرخندگیست
تا ملک را از عدل، پایندگیست
تا جان و تن سرمایه زندگیست
بادا نگهدارت به لیل و نهار

*İnsan için kutlu baht oldukça bahtın kutlu olsun
Mülk için adalet daim oldukça mülkün payidâr olsun
Can ve ten hayatın sermayesi oldukça canın, tenin zinde olsun
Allah'ın lütfu gece gündüz seni korusun*

Sonuç

Osmanlı ve İran devletleri batılılaşma hareketlerine aynı tarihlerde başlamış olmalarına rağmen Osmanlıların meşrutî idareye İran'dan yaklaşık otuz yıl önce geçmiş olması İranlı aydınların dikkatini İstanbul'a çekmiştir. Bu yolda yapılan her hareket İranlı aydınlarca örnek alınmış hatta kendi ülkesinde hareket kabiliyeti bulamayan bazı aydınlar faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek için İstanbul'u üs edinmişlerdir. Ülkesinin parlamenter sisteme geçmesinde gayret gösteren aydınlardan biri de 20.yy İran Edebiyatının, ilim, siyaset ve basın hayatının önde gelen şahsiyetlerinden olan Melikü'ş-şuarâ Bahâr'dır. Bizzat meşrutiyet hareketlerine katılan Bahâr bunun için pek çok zahmetler çekmiş, hapis ve sürgünler yaşamıştır. Koyu bir meşrutiyet yanlısı olan şair, II. Abdülhamit'i hürriyet yolunda büyük bir engel olarak gördüğü için onun hal'edilişinden ve V. Mehmet Reşat'ın tahta geçişinden duyduğu sevinci, yeni sultandan beklentilerini dizelere dökmüştür. Şiir, yabancı bir şairin gözüyle Osmanlı meşrutiyetini ortaya koyması yönünden önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdülhuseyn Zerřinküb, *Ez Guzeşte- i Edebî- yi İrân*, Tahran, 1375 hř.
- Ali Fuat Örenç, *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)- Giriş-*, İstanbul, Akademi Titez Yayınları, 2013.
- Azmi Özcan “Nâdir Şah” *DİA*, XXXII, 276-277.
- Cevdet Küçük,”Abdülhamid II” *DİA*, I.
- Ferîdün Âdemiyet, Fikr-i Âzâdî ve Mukaddeme-i Nehzet-i Meşrûtiyet, Tahran. İntişârât-ı Sohen, 1340.
- Ferîdün Âdemiyet, *Fikr-i Demokrasi-yi İçtimâ’i der Nehzet-i Meşrûtiyet-i İrân*, Tahran, İntişârât-ı Peyam, 1975, I.
- Hasân Ali Muhammedî, *Ez Bahâr Tâ Şehriyâr*, Tahran, 1375 hř., I.
- Hasan Hatîbî, “Bahâr Muhammed Takî” *Dânişnâme- i Cihân- i İslâm*, B/IV.
- J.H. Kramers,” Sultan”, *İ.A.*, MEB, II.
- Mehmet Kanar, “Bahâr” *DİA*, IV.
- Mehmet Kanar, *Çağdaş İnan Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Melikü’ř- şuarâ Bahâr, *Dîvân-ı Eř’âr*, Tahran, 1388 hř., Mukaddime.
- Muhammed Ca’fer Yahakkî, *Çun Sebû- yi Teşne - Edebiyyât- i Mu’âsir- i Fârsî*, Tahran, 1379 hř.
- Muhammed İşhâk, *Sohenverân- i Nâmî- yi İrân Der Târih- i Mu’âsir*, Tahran, 1363 hř., I.
- Nimet Yıldırım, “Özgürlük Şairi Melikuşşuara Bahâr” *Doğu Araştırmaları*, sayı: 8, 2011/2, İstanbul, 2011.
- Seyyid Muhammed Bâkır Burkaî, *Sohenverân- i Nâmî- yi Mu’âsir*, Tahran, 1373 hř.
- Yahyâ Âryenpür, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr- i Mâ*, Tahran, Şirket-i Sehâmî, 1376 hř., III.
- Yahyâ Âryenpür, *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, Tahran, Sehâmî, II.
- Yahyâ Devletâbâdî, *Târih- i Mu’âsir Ya Hayât-ı Yahyâ*, Tahran, İntişârât-ı Attâr, 1362 hř., III.

